

Річка з історії

Селянин їхав кіньми неквапливо, тому запитальний погляд подорожнього не просковзнув повз увагу.

– Далеко за Кременець зібралися? – по-українськи запитав акуратно вдягнутий панич років тридцяти. На плечі в нього висіла якась плоска скринька, під пахвою тримав чи то загорнуті папери, чи величеньке дзеркало.

Зустріти показну особу, яка б говорила не по-польськи і не по-російськи, було в дивину. Припинивши коней і зацікавлено окинувши поглядом незнайомця, візник уточнив:

– А вам, якщо зволите, куди дорога стелиться?

– Узагалі-то я звик на поштових... Та вранці поки дістався з Почаєва, припізнівся до відправки. Ото й думаю: де пішки, а де, може, підвезуть. Усе ж таки Кременець – місто повітове. Мені б до Верби, на поштову станцію.

– Е, я тільки на півдороги, але хочете – підвезу. А там поряд шлях із Радивилова, хтось трапиться.

Примостившись на возі, Тарас Шевченко роздивлявся вкриті осінньою позолотою чудові краєвиди, згадував теплі зустрічі в Почаєві з дотепним настоятелем лаври Григорієм, обмірковував, наскільки вдалося за кілька днів передати на чотирьох малюнках вигляд тієї незрівнянної святині. Цікавий край – Волинь. Це ж звідти, з Почаївської гори, від Успенської церкви, він уперше зміг зазирнути аж через австрійський кордон і хоч віддалеки побачити й замалювати далекий монастир на пагорбі, здається, Підкамінський.

– А ви чому з Почаєва завернули аж на Кременець? До Верби краще було б навпрошки, – порушив мовчання селянин.

– Хотів ще раз поглянути на замок Бони, на храми, на будівництво палат для ліцею. Та й шлях тут гомінкий. Я і в Почаїв через Кременець їхав недавно.

– Значить, мандруєте?

– Можна й так сказати. Хоча я по службі: маю завдання замалювати давні пам'ятки, церкви.

– Для виставок? Значить, у пакунку не дзеркало?

– Не дзеркало, малюнки тут. А оце, у скриньці, фарби, пензлі, – усміхнувся Тарас, і його бакенбарди, що переходили в обрамляючу борідку, надали обличчю якогось безпосереднього, довірливого вигляду. – Але картини не для виставок. Друкую на продаж. Цей край уже півстоліття як від Польщі перебраний Росією, а хто в ній знає Волинь? Та й уся Україна наша мало вивчена.

Селянин згідливо кивнув. І знову запала мовчанка.

Якби ж то все так просто було! Не було б, Тарасе, в тебе добрих помічників Будкова, Стороженка, Михайла Грабовського, князя Цертелева – чи зміг би втілювати в життя свої задуми про «Мальовничу Україну»?

...Заговорили про тутешній побут, про податки, настрої людей.

– Такі, як я, із вільних людей, ще скрегочемо зубами, але терпимо, – зважував слова візник. – А кріпакам голод і холод, їй-богу, вижити не дають. Ось кажете: в Росії ми; так, у Росії, а польські поміщики як панували тут понад двісті літ, так і панують. Народ бунтується, не хоче коритися ляхам. Може, чули: до кордону, в Радивилів, на всяк випадок стягнуто додаткове військо?

Підвода підстрибнула на вибоїні і зїхала зі шляху до переліска.

– Я вас посеред дороги не лишу. Отам моє село Пусті Івани, чи Пустоїванне. Заїду на хвильку додому, а відтак підвезу до шляху на Вербу.

За переліском відкрилися поля, річка з іще не пожухлою під кінець жовтня буйною травою. Вона оздоблювала високі береги, встеляла широкі заплави.

– Пляшівка, або Пляшева на неї кажуть, – пояснив селянин.

– То це та сама річка, відома загибеллю козацького війська в 1651 році? – зацікавився Тарас. Згадалася розповідь Миколи Костомарова, котрий мандрував десь тут два роки перед цим.

– Річка та сама, тільки до Берестечка звідси верст із десять буде, не менше.

– Ну, ви їдьте, а я ось пройдуся, роздивлюся, помилуюся, згадаю наших лицарів-козаків.

– Чекайте ген там, за селом, я швидко...

Як це він село назвав? Пусті Івани? Справді, пусто й голо живеться тутешнім Іванам. Та й де їм по-людському живеться по всій згорьованій Україні? От би братів Микиту і Йосипа викупити з кріпацтва, та катма грошей. Сестра Марія, із трьох літ сліпа, десь знемагає, хворобами обсаджена, може, поки він ото їздить, її Бог до себе забрав...

А природа на Волині гарна всюди. Річка мов розчиняється в навколишніх луках, не підступитися. А ставки – наче все небо в них замилувалося. Край села, більше схожого на хутір, побачив криничовину. Джерело било пружно й життєрадісно, виказуючи свою незнищенну силу. «Наче народ наш», – змайнула думка. І ще спало на гадку: воно – ніби уособлення героїв-козаків, чий волелюбний дух пробивається крізь товщу літ і донині напуває спрагли душі, не даючи їм затягтися намулом волячої покори.

Відклавши картини й скриньку, присів, зачерпнув повні пригорщі дзвінкої води і пив її так, буцім з нею передавалася йому сила козацької вольниці.

Надїхав селянин.

– Добра в нас вода. Кажуть, отут її пив сам Іван Богун, коли з полком ішов від Вишнівця на бій до Берестечка.

– Попив і я – і мовби зачарувала вона мене потребою поглянути на берестецькі поля, – зізнався Тарас, – Як туди дістатися?

– Якщо так, готовий вас підвезти до містечка Козина. Це недалечко. Там і замок Тарнавських попутно побачите. Хоча, далєбі, дивитися особливо нема й чого: Богунові козаки добрий «бенкет» там улаштували, коли з-під Берестечка відходили. Одні згарища залишилися, замок до пуття і не відбудували. А від Козина, не сумніваюся, авжеж далі чимось під'їдете.

Видно, сама доля підказувала: треба їхати, все довкола так живо говорило про козацьку минувшину; треба не проминути нагоди й побачити те трагічне поле, спробувати осмислити ту славу й неславу, помолитися за полеглих; тужливо уклякнувши над їх кістками, промовити: «Мир вашим дuшам, наші святі праведники».

...Згодом Шевченко, пишучи повість «Варнак» і згадуючи, мабуть, із поїздки 1846-го і Пустоїванне, вкладає у світосприйняття свого героя таке: «...Милуюсь на прозорий невеликий ставок, увінчаний зеленим очеретом і греблею, обсадженою в два ряди старими вербами, що пустили свої віти в прозору воду. А нижче старий, як і її господар, млин при одному колесі, з лотками, що солодко шепочуться. На поверхні ставу плавають гуси й качки... На березі, коло греблі, маленький човник, перекинтий догори дном, а під навісом старого млина розвішана рибальська сіть. А кругом хутора – дубовий ліс непрохідний, тільки в одному місці ніби просіка, як наче навмисне для повноти пейзажу. І в цю просіку далеко на горизонті синіють, як величезні бастіони, відрости Карпатських гір...

Час від часу навідував мене Прохір Кичатий... він мало було не потрапив у руки поліції в Кременці...

...Я думав, як би тільки зібратися з силами і пуститися просто в Почаїв помолитися святій заступниці почаївській...»